

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת אחרי-מות ופסח, תשע"א
מספר 911מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

חיובן של נשים בספירת העומר

במאמר זה נעסוק בשאלת מעמדן של נשים במצוות ספירת העומר. שאלה זו נראית פשוטה על פניה, שהרי לכאורה מדובר במצוות עשה שהזמן גרמה, ואמור לחול בה הכלל שכל מצוות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות ממנה. אלא שבדיקת המקורות ההלכתיים מעידה שחלה התפתחות, וכי לאורך הדורות ניכרת מגמה פסיקתית ל"שדרוג" מעמדן של הנשים במצווה זו.

מקור הדין לפטור של נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן הוא ההרחבה של הסוגיה בבבלי קידושין (לד ע"א), של הפטור של נשים ממצוות תפילין. כלל זה שמקורותיו הם כנראה תנאיים, נעשה גמיש כבר בדור הראשון והשני של האמוראים, כאשר בסוגיה בברכות (כ ע"ב) מבקש רב אדא בר אהבה לחייב את הנשים בקידוש היום מדאורייתא. במקומות אחרים מחייבים חכמים את הנשים במצוות עשה נוספות, כגון נר חנוכה, ארבע כוסות וקריאת מגילה. המשותף לכל המצוות האלה הוא שמדובר במצוות עשה שהזמן גרמן, ובכל אחת מהן ישנו נימוק נפרד מדוע הנשים חייבות בה. דהיינו, ההלכה מסרבת לקבוע מסמרות וכללים לכל מצוות העשה שהזמן גרמן באשר לחיוב נשים, אלא כל מצווה ומצווה נדונה לגופה. לכן כאשר אנו באים לדון בחיוב נשים בספירת העומר, הרי שנפתחות בפנינו שתי אפשרויות: האחת - לבדוק אם יש נימוק כלשהו לחייב את הנשים בספירת העומר אף שמדובר במצוות עשה שהזמן גרמה, והאחרת - לדון בשאלה אם אכן מצוות ספירת העומר מוגדרת כמצוות עשה שהזמן גרמה.¹

עקרונית ניתן לומר שהגדרת המונח "מצוות עשה שהזמן גרמה" היא שקיומה של המצווה מוגבל לזמנים מסוימים. ואכן, לאחר שהרמב"ם מגדיר את מצוות ספירת העומר כמצווה המוגבלת בשעות קיומה ובזמנה בלוח השנה, הוא מציין את הפטור של הנשים:

מצוות עשה לספור שבע שבתות תמימות מיום הבאת העומר שנאמר "וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמִּקְרַת הַשֶּׁבֶת... שְׁבַע שִׁבְתוֹת" (ויק' כג: טו), ומצווה למנות הימים עם השבועות שנאמר "תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם" (שם טז), ומתחילת היום מונין לפיכך מונה בלילה מליל ששה עשר בניסן. שכח ולא מנה בלילה מונה ביום ואין מונין אלא מעומד, ואם מנה מיושב יצא. מצווה זו על כל איש מישראל ובכל מקום ובכל זמן, ונשים ועבדים פטורין ממנה.²

נראה אפוא שיסוד הפטור הוא הגדרת ספירת העומר כמצוות עשה שהזמן גרמה.³ מול גישה זו נעמדת סיעה של ראשונים הסוברים שספירת העומר איננה תלויה בזמן. ראש המדברים בזה הוא הרמב"ן (חידושי הרמב"ן מסכת קידושין לג ע"ב):

¹ עקרונית יש גם אפשרות שלישית: לקבוע שאף על פי שספירת העומר אינה מצוות עשה שהזמן גרמה, נשים תהיינה פטורות ממנה מסיבה כלשהי. לא דנתי באפשרות זו משום שיש בזה הרחבת יתר של הנושא.

² הלכות תמידין ומוספין פרק ז הל' כב-כד. זאת דוגמה אחת מיני רבות כיצד סדר ההלכות במשנה תורה יש בו כדי ללמד על עמדתו ההלכתית של הרמב"ם בנושא הנדון. למשל, ב"אשת יפת תואר" שבה עוסק הרמב"ם בפרק ח' בהלכות מלכים, סדר ההלכות מלמד שלדעתו החידוש העיקרי בעניין זה הוא היתר הביאה בגיורתה. בהיתר זה פותח הרמב"ם את הלכות "אשת יפת תואר" ועוסק בו בתחילת דבריו (הלכות ב-ד), ורק בהלכה ה' הוא עובר לדון בתהליך הנישואין תחת הכותרת "וכיצד דין ישראל ביפת תאר". כאן יש להעיר שלדעתו היתר הביאה הוא כדי למנוע את הנישואין.

³ זאת גם דרכו של בעל ספר החינוך במצווה שו.

והוי יודע דהאי תנא הכי תני איזוהי מצות עשה שהזמן גרמא כגון סוכה, ואיזוהי מצות עשה שלא הזמן גרמא כגון מזוזה, ותנא ושייר, במצות עשה שהזמן גרמא שייר תפילין דכתיב בהדיא דפטורות וא"נ סבר אין הזמן גרמא שייר ראייה, ובמצות עשה שאין הזמן גרמא שייר טובא מורא וכבוד, בכורים וחלה, כסוי הדם, ראשית הגז, מתנות, ספירת העומר, פריקה טעינה. פדיון פטר חמור ורוב המצוות כן, אלא לא בא לפרש ולמנות את כולם.

קריאה ראשונה של דברי הרמב"ן מעלה לרגע את החשש שמא נפלה כאן טעות סופר. כיצד זה מגדיר הרמב"ן את ספירת העומר מצוות עשה שלא הזמן גרמא, וממילא נשים חייבות בה? כדי להפקיע את ספירת העומר מגדר של מצוות עשה שהזמן גרמא חייב הרמב"ן להתמודד עם שני החיובים שבמצווה: (א) קיומה בלילה; (ב) חלותה בזמנים מסוימים בלוח השנה.

המשנה במסכת מגילה (כ ע"א) קובעת שכל הלילה כשר לקצירת העומר. ואכן, מסוגיית הגמרא שם (כא ע"א) משמע שהספירה כשרה רק בלילה, אולם בסוגיה במנחות (עא ע"א) קובעת הגמרא שעומר שנקצר ביום, כשר. על פי הזיקה שיצרה הגמרא בסוגיה במגילה בין הספירה לקצירת העומר, ייתכן אפוא שגם ספירה ביום תהיה כשרה בדיעבד. להלכה אכן נחלקו בכך ראשונים. בעל "הלכות גדולות" (הל' עצרת, ל, ע"ד) כותב שמי ששכח לספור בלילה יכול לספור ביום בברכה, וכן דעת בעלי התוספות בסוגיה במנחות, אלא שרבונו תם (ספר הישר ח"ד, סימן תי; תוספות מגילה כ, עמוד ב, ד"ה ועוד) חלק וקבע שספירה ביום אפשרית בלא ברכה, כיוון שבספירה יש הלכה מיוחדת המחייבת ספירה בלילה והנלמדת מהמילה "תמימות" המופיעה בפסוק. אמנם זו סיבה משנית - ספירה ביום פוגמת בשלמותה של הספירה (תוס' מגילה כ ע"ב).

הבה נשאל: האם דבריו של ר"ת משפיעים על הגדרת ספירת העומר כמצוות עשה שהזמן גרמא? האם כאשר המצווה מוגבלת בזמן קיומה מסיבה משנית ולא מסיבה חשובה, עדיין יש בזה כדי להגדיר את המצווה "מצוות עשה שהזמן גרמא"? ייתכן אפוא שרמב"ן סובר שהתשובה שלילית.⁴ אלא שרמב"ן חייב להתמודד עם העובדה שספירת העומר היא מצווה התלויה בתאריך. כאן עלינו להביא את דבריו של אחד הפוסקים המרתקים רבי אברהם ברונשטיין, האדמו"ר מסאכאטשוב, בעל "אבני נזר" (שו"ת אבני נזר, או"ח שפד):

אשר הוקשה לו בדברי הרמב"ן שמנה ספירות העומר בכלל מצוות שאין הזמן גרמא. והענין פלאי. ואפשר סבירא לי' לרמב"ן דעומר לא תלתה תורה בזמן עצמו שמקריבין בו. היינו שיקריבו העומר בט"ז בניסן. רק ממחרת השבת... אם כן אין זמן ט"ז בניסן גורם. ואם תאמר מכל מקום זמן השבת הוא ט"ו בניסן גורם. הלא כל מצוות השבת נשים חייבות, פסח מצה מרור. גם לספר ביציאת מצרים כתב בחינוך דחייבות. הוא הדין עומר אי אתה יכול לפוטרם מחמת שזמן יום טוב גרמא. כיון שכל מצוות שבוים טוב נשים חייבות.

במחלוקת הגדולה שבין רש"י לרמב"ם אם ספירת העומר בזמן הזה היא מדאורייתא או מדברנן, מחלוקת שתלויה בשאלה אם המצווה תלויה בקרבן העומר או שהיא חובה עצמאית,⁵ בחר לו בעל "אבני נזר" דרך שלישית: חיוב מצוות העומר אינו תלוי בתאריך וגם לא בקרבן, אלא הוא חלק ממצוות הפסח! כשם שנשים חייבות בכל מצוות הפסח (מצה, ארבע כוסות וכו'), כך הן חייבות בספירת העומר. ראייה לדבר היא קביעתו של המאירי בפירושו להגדה של פסח שמסביר שאין מברכים "שהחיינו" על מצוות ספירת העומר כיוון שכבר בירכו על קידוש היום בליל הסדר! עם זאת נראה שדברי ה"אבני נזר" אינם יכולים לפרנס את דבריו של הרמב"ן. שכן, בעל "אבני נזר" טוען שספירת העומר היא אכן מצווה שהזמן גרמא, אך למרות זאת הנשים חייבות בה, ואילו הרמב"ן טוען שספירת העומר אינה מצווה שהזמן גרמא.

תשובה מקורית לבעיה זו הובאה בשמו של הגיר"פ פערלא⁶ על ידי רבה של ירושלים, הגאון ר' צבי-פסח פראנק (מקראי קודש, פסח, חלק ב, ב, סימן מז):

וידידי הגאון רבי ירוחם פישל פערלא רצה ליישב דברי הרמב"ן... משום דלא נקרא מצוות עשה שהזמן גרמא אלא דווקא מצוה שמצד עצמה אינה נוהגת אלא באותו הזמן שקבעה לה תורה, אבל היכא שדבר אחר הוא שגורם לה שלא תתקיים אלא באותו הזמן... אין זה בכלל מ"ע שהז"ג... ולפי זה גם לענין מצוות ספירת העומר, שהטעם דזמן המצוה הוקבע באותו הזמן הוא רק משום שתלויה בעומר, כדכתיב: "מיום הַבִּיאָכֶם אֶת-עֹמֶר הַתְּנוּפֶה" (ויק' כג:טו) וכתבי "מִהַחֵל חֶרְמֶשׁ בְּקֶמֶה תִּחַל לְסַפֵּר" (דב' טז:ט), א"כ לא הזמן מצד עצמו גורם לקביעות זמן זה, לכן סובר הרמב"ן שאין זו בכלל מצוות עשה שהזמן גרמא.

⁴ תשובת ר"ת עצמו לשאלה זו כנראה חיובית. את פטור הנשים מסמיכה בקרבנות מנמק התוספות (מנחות צג ע"ב) שסמיכה כשרה רק ביום (סמוך לשחיטה), והרי לנו מצוות עשה שהזמן גרמא, אף שהסיבה לכך משנית.

⁵ רש"י, מנחות טו ע"א; תוספות, שם; רמב"ם, **משנה תורה**, הלכות תמידין ומוספין, פרק ז.

⁶ הרב יהודה ירוחם פישל פערלא (תר"ו-תרצ"ד) היה מהחריפים והבקיאים גם יחד. נולד בוורשה ולמד בישיבת וואלוז'ין מפי הנצי"ב ואח"כ בבריסק מפי ר' חיים סולוביצ'יק. היה בעל אחת הספריות הפרטיות הגדולות בפולין. התפרנס כחנווני וסירב לעסוק ברכנות. לאחר זמן עלה לירושלים. ספרו הידוע הוא פירושו לספר המצוות של ר' סעדיה גאון.

הרב פערלא טוען שלא התורה קבעה את זמן הספירה של "מהחל חרמש בקמה" אלא סדרי הטבע הם שקבעו אותו. אילו חל זמן הקציר בתקופה אחרת בלוח השנה, הרי מאז היו סופרים ספירת העומר. במקרה כזה שבו הזמן לא נקבע בתורה עצמה (כמו לולב או סוכה) אלא מסיבה אחרת, אין זו מצוות עשה שהזמן גרמה.

עתה אבקש להציע דרך נוספת להסבר הדברים. הזכרנו את מחלוקת הראשונים הדנה אם ספירת העומר תלויה בקרבן אם לאו. הבה נשאל: לפי השיטה שספירת העומר אינה תלויה בקרבן מה משקפת הספירה? לשאלה זו נזקק בעל "ערוך השולחן" (אורח חיים, סימן תפט, ג):⁷

"ל דעיקר הספירה הוא למתן תורה כמו שמנו ישראל מקודם... אך הקב"ה צוה להביא קרבנות בתחלת המניין מעומר שעורים ובסופו מחטים... ולכן צותה התורה למנות להקרבן אבל עיקר הכוונה הוא למתן תורה ולכן המצוה גם בזמן הזה [כנלע"ד].

על פי הבנה זו ניתן להסביר גם את גישת הרמב"ן. הספירה איננה במצווה שבה הזמן הוא גורם המגדיר את המצווה, אלא היא קיומה של המצווה. זאת כמעט "מצווה שבגופו". התורה ניתנה גם לנשים, ונשים חייבות גם הן להתכונן ולייחל לקבלתה.

לא פלא אפוא שאף על פי שהשולחן ערוך עצמו לא ציין דבר בשאלה אם נשים חייבות או פטורות, הרי בעל "מגן אברהם" (תפט, א) כתב שנשים קיבלו עליהן מצווה זו כתובה. יש לתמוה הרבה על דבריו של בעל "משנה ברורה" (שם, ס"ק ג) שכתב שנשים פטורות כיוון שעלולות לטעות בספירה.⁸ ביסוס הפטור על טיעון זה הוא קשה ביותר. וכי גברים אינם עלולים לטעות בחשבון? וכי האפשרות שאדם יטעה בקיום המצווה היא נימוק לפטור אותו? מעניין לראות את דבריו של הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, שמשקפים כנראה את סוף התהליך של התפתחות ההלכה בנושא זה (שלמי מועד, עמוד תמד):

ואמר רבינו שכיום מתחנכות הבנות לספור ספירת העומר בברכה, ויותר מסתבר שהם יזכרו לספור ולברך יותר מאנשים שמתפללים ערבית ביחידות (וגם הטעם שאינם מבינים לשון הקודש לא שייך אצלנו).

הרב אורן דובדבני
ראש ועד הכשרות במקסיקו
ורב קהילת נדחי ישראל
מקסיקו סיטי

⁷ על פי הסבר זה ביקשו כמה מהאחרונים (בעל הלבוש תפט, א; חק יעקב ס"ק ד) להסביר מדוע אין בספירת העומר דין "שומע כעונה" כמו במצוות אחרות התלויות באמירה, כגון מקרא מגילה. הספירה באה אפוא לזכך את נשמותינו, וכל אחד חייב לעשות זאת בעצמו.

⁸ יש לשים לב שגם בעל המשנה ברורה עצמו לא פוטר את הנשים מהסיבה שזאת מצוות עשה שהזמן גרמה!